

Két könyv a szépről

Ha egy tárgy, dolog, jelenség vagy szellemi entitás mibenlétét kívánjuk megragadni, többféle úton-módon járhatunk el: leírással, meghatározással vagy történetének, kialakulásának és kibontakozásának nyomon követésével. Heller Ágnes szinte valamennyi utat bejárja, amikor 'A szép fogalma' című könyvében végigkalkulázol e nemcsak esztétikai, hanem par excellence filozófiai transzcendentálé történelmi „viszontagságai” között, és körüljárja értelmezésének sok-sok lehetőségét.

Akötet olvasójának nemcsak gondolati, hanem esztétikai élvezetben is része lehet, Heller Ágnes ugyanis nem a kásahegyet elénk borító filozófusok közé tartozik; esszéisztikusan színes stílusa – ha ráhangolódunk – csaknem könnyedén olvasztatja magát.

A tanulmány bevezetése fölveti a kérdést: „Hol siklott ki a szép fogalma?” Furcsa indítás: mielőtt alaposan körüljárnánk egy fogalmat, máris megállapítjuk róla, hogy ma már nem az igazi! Pedig a mindennapi életben mostanság is bizvást alkalmazuk értékelő kategóriapárként a szép–csúnya ellentétet. Mi is úgy ítélünk – a filozófusokkal együtt –, hogy „nem ez szép, hanem valami más”, „nem ez a legszebb, hanem valami más”, „ez csupán látszólag szép, valójában valami más az”; az igazi szépséget azonban „a filozófusok közönséges világunknál magasabb rendű, de legalábbis ettől különböző világban helyezik el”.

Nos, ennek ellenére a szép története a bölcséletben éppen azt tanúsítja – így Heller Ágnes –, hogy fokozatosan végbement a szép dekonstrukciója, kísérő jelenségeként a metafizika dekonstrukciójának. A Szép fogalma Platónnál, Plótinosznál és a középkori keresztény felfogásban fölülről nyeri igazolását, sőt fényét: önnön ideájából, egyetlen Eszméből, Istenből. Ami szép, az visszatükrözi ezt az abszolút Szépséget, és a Szépből való részesedése arányában szép. Amikor azonban „az Isteni Szépség üres metaforává válik, akkor minden szép dolog szépségének végső forrását az alant elterülő világban kell keresni” (H. Á.). S így szorul a szépség egyre szűkösebb, ridegebb

lakhelyekre, mígnem úgyszólván otthontalanná válik. Nem lel igazi hazára sem a konvencióban, sem az ízlésben, sem az antropológiai állandókban, de még a művészetben, sőt a művészetfilozófiában sem. A művészet ugyanis – melyet *Hegel* még a szép tágas birodalmaként jelöl meg –, egyfelől nem képes magába fogadni a szép dolog heterogeneitását, másfelől manapság neki sincs többé nélkülözhetetlen szüksége a szép szolgálatára: megteszi helyette a „tökéletes forma”, a „szerves egység” vagy a „teljesség” fogalma.

A könyv első részében a szerző a filozófusoknak a szépről vallott nézeteit, tanítását foglalja össze kronológiai rendben. Platón tárgyalásakor a hangsúly a szép metafizikai fogalmának kétféle megközelítmódjára esik. A tiszta szépség szemléletéhez eljuthatunk Erósz segítségével (a szép test, majd a szép testek szeretetétől egyre magasabb elvontságok felé szárnyalva), de a filozófiai gondolkodás útján is. Ez utóbbi megvéd a visszacsúsztástól a barbárságba, megvéd a képzelet veszélyes játékaitól, amelyek utat nyithatnak az ösztönöknek. A szépség ugyanis rend, harmónia, amely önmagának is elég. Csak utal Heller Ágnes Platón művészetfelfogására, hiszen ekkor a Szépnek ebben a felfogásában még nem a művészet az elsődleges megjelenési terepe. Így nem esik szó Platón és *Arisztotelész* ellentétes álláspontjáról sem a mimézissel kapcsolatban.

A továbbiakban csak néhány gondolatot emelünk ki a kötetből. A felvilágosodás korában válik fontossá a szép megítélésében az ízlés fogalma, s ez már az eszmény magasából a földre szállítja le a platóni szépet.

(Egy pillanatra az is fölmerül, hogy a szépség föloldódna a szubjektív megítélés önkényében.) Ezért érzik szükségét a szép és a fenséges megkülönböztetésének, hiszen a fenséges még örzi magában a nyomait valami magasabb rendűnek. De ez a kor mindenestre nagy fordulatokat hoz a szép megítélésében: Kant kopernikuszi szemléletváltását, majd Hegel immár „esztétikai” irányát. A részletezés lehetősége nélkül csak annyit ragadjunk ki, hogy Kantnál a szép már nem kapcsolódik az Örökkévaló eszméjéhez, mint a jóság és az igazság, a szép felfogása emberi kiváltság, „a képzelőerő és az értelem szabad játékának” gyümölcse. A természeti szépség itt elsőbbséget élvez a műalkotásokkal szemben. Hegel viszont a művészi alkotásban lel rá a szépség igazi helyére. A művészeti szép nála magasabb rendű a természetinél, hiszen az előbbi a szelleminek és az érzékinek az egységét teremti meg, amikor az igaz, a szellem áttetszik az érzéki látszaton, átjárja, átítatja azt. Mindez azonban csak az egyes művészeti alkotás és nem az általános értelemben vett művészet lényegi tulajdonsága.

A 19. században már elválik egymástól metafizika és esztétika. Széttöredezik a Hegel által még újramesélt narratíva a szépről. Néhány filozófus még megkísérli megteremteni egyes elemeit: „a szépség mint életút (*Kierkegaard*), a szépség mint álom és szublimáció (*Nietzsche*), a szépség mint mulandóság (*Freud*), a szépség mint a boldogság ígérete (*Adorno*).” (H. A.) Az ő gondolataik megidézésével zárja áttekintését Heller Ágnes a szép fogalmának „történelmi viszontagságai”-ról. A narratívák, az elbeszélések jellegzetes ideje: a múlt. Vajon a szépségről szóló narratívák széttöredezése magának a szépségnek a lassú eltűnését jelenti? A történelmi szemle utolsó szavai egyáltalán nem erre utalnak: „A szép fogalma nyitott a meghatározásokra: várakozó fogalom – sok vendéget vár...” (Kár, hogy a szép mondatot a könyvben egy sajtóhiba csúfítja el.)

S ekkor következik egy váratlan, de – bízást állíthatjuk: zseniális – fordulat a könyvben. A tudós elemzés átadja helyét a fikciónak, s egy képzeletbeli pályázat hoz-

zászólói kifejtenek néhány olyan gondolatot, föltesznek néhány olyan kérdést, amely a mai kor közemberében gyakran fölmerül a széppel kapcsolatban. Heller itt mintha kilépne önmagából, harmadik személyben mint „szerző”-t aposztrofálja magát, a „hozzászólók” még vitatkoznak is vele, ellentmondanak neki, hiányokat olvasnak a fejére. A szakemberek, a kritikusok mondják meg a laikusoknak, hogy mit tartsanak szépségnek? Ki vagy mi hatalmazta föl őket erre? Miért szép egy cseppkőbarlang? Mi a viszonya a szépségnek és az igazságnak? Nem többet tudnak-e a szépről a költők, mint az elméletalkotók? Remek esszék és álviták sorozatát olvashatjuk itt, sok-sok magvas észrevétellel. Kitűnik közülük szépségével(!) a barátságáról szóló esszé. A könyvnek ez a része tele van humorral, azt igazolja, hogy a tudós a hétköznapi emberek nyelvén is ért.

Mintegy kiegészítő olvasmánya ennek a kötetnek *Orbán Gyöngyi* kolozsvári egyetemi oktató, 'Eszétikai olvasókönyv'-e (alcíme: A szép aktualitása kérdéshez). Az ugyancsak kolozsvári Polis Könyvkiadó a Remekírók diákkönyvtára sorozatban jelentette meg ezt a szemelvénygyűjteményt. S hogyha az előbbi könyvben hiteles összefoglalást kaptunk a filozófusoknak a szépről vallott nézeteiről, itt most megszólalnak maguk a különböző korok filozófusai Platóntól az amerikai *Arthur C. Dantó*ig.

Az olvasókönyv alcímét az indokolja, hogy a szerkesztő *Orbán Gyöngyi Hans-Georg Gadamernek* 'A szép aktualitása' című művéből indul ki. (Erre a tanulmányra különben Heller Ágnes is hivatkozik.) Az elmélet történeti sorsának áttekintéséből az imént azt a tanulságot szűrtük le, hogy bizony degradálódott évszázadok során a szép fogalma. Gadamer a művészi gyakorlat oldaláról valami hasonlót konstatál: „... a művészet egy olyan korban, amikor erős legitímáció ágyazta be a környező világba, magától értetődő integrációt teremtett a közösség, a társadalom, az egyház és az alkotó művész önfelfogása között. A mi problémánk azonban az, hogy ez a magától értetődés és vele együtt az átfogó önrételmezés közössége már a 19. században megszűnt.” Ilyen háttér előtt keresi Gadamer a kapcsot

latot a múlt és a jelen művészete között, s a művészi szép funkcióját a mi korunkban. Ennek során ő is megidézi a filozófiai hagyomány nagy alakjait.

Orbán Gyöngyi a kötet összeállításakor nemcsak kiinduló kérdésfeltevésként helyezi a gyűjtemény élére Gadamert, hanem a szemelvények sorrendjét is e fejtegetés gondolatmenete szabja meg, nem pedig a kronológia. Így kerül Hegel közvetlenül Platon utánra, Arisztotelész pedig *Lessing* és *Schiller* közé. A bevezető azzal indokolja ezt a furcsa szerkezetet, hogy az olvasás többféle „játékszabályt” követhet. Gadamer egyes gondolataihoz mindjárt hozzáilleszthetjük más filozófusok hasonló vagy éppen ellentétes tanításait. Így problémakörök szerint haladhatunk. Bevallom, nekem nincs ínyemre ez az oda-vissza olvasás. Én egy másik utat követtem: a közlés egymásutánját. De a kötet szerkesztője úgy véli, irányíthatja az olvasás sorrendjét akár a kronológia is. Ebben igaza van: egy szöveggyűjteményt ritkán lapoznak át egyvégtében, és a szemelgetés, a válogatás mindig önkényes.

Az egyes gondolkodóktól merített idézet-összeállítást másfél-két oldalas szakszerű bevezetők előzik meg, és bőséges jegyzetek kommentálják. A kiegészítő–magyarázó apparátus Orbán Gyöngyi munkája. A meghatározások pontosak, tömörek; igaz, néhol úgy fest, egy-egy meglehetősen közkeletű fogalom értelmezése fölösleges, má-

sutt meg hiányzik idegen nyelvű szavak, szószerkezetek magyar megfelelője, de hát ez megítélés kérdése. Arra is gondolt a szerkesztő, hogy a függelékben a kötetben előfordult neveket is megismertesse néhány adattal.

Fölvetődhet az emberben: nem haladja-e meg a célzott közönség, a diákok érdeklődését, szellemi fogékonyságát ez a tömény filozófia? Jómagam úgy vélem, hogy ez az aggály kivédhető. Egyrészt egy szemelvénygyűjtemény mindig részleteiben olvasandó, nem is kell összességében mindegyik íráson átrágni magunkat. Egy-egy probléma megvilágításához, sőt megvitatásához viszont alkalmilag igénybe vehetjük a múlt és jelen kiváló gondolkodóinak segítségét, akár egy-egy gondolatforgácsát is. Másrészt pedig: nem kell éppen első olvasásra átlátunkunk a filozófiai tanok egész építményeit: a megértés próbálkozások révén, fokozatosan alakul ki. S az ennek érdekében tett szellemi erőfeszítésekhez jó már fiatalon hozzászokniuk azoknak, akik tudni, tájékozódni és világot érteni szeretnének.

HELLER ÁGNES: *A szép fogalma*. Horror Metaphysicae, Osiris, Bp., 1998.

ORBÁN GYÖNGYI (szerk.): *Eszétikai olvasókönyv. A szép aktualitása kérdéshez*. Remekírók diákkönyvtára, Polus Kk., Kolozsvár, 1999.

Honffy Pál

Tudománytörténeti remeklések

Vekerdi László itthon és külföldön is igen sokat tett az európai gondolkodás elterjesztéséért, a magyar természettudomány és a magyar természettudósok elismertetéséért. Életműve újabb jelentős munkákkal gazdagodott: Tudás és tudomány című tanulmánykötete 1994-ben jelent meg, a szerző születésnapja alkalmából, Így él Galilei című könyve pedig tavaly látott napvilágot, mindkettő Terts István szerkesztésében.

Vekerdi könyveit olvasva meggyőződhetünk, hogy mennyire igazak *Eötvös Loránd* alábbi gondolatai:

„Mennyien vannak, kik a sokat tudó és a tudományosan képzett, a tudákos és a tudós között különbséget tenni nem tudnak. Hal-

lottam már hírét olyan úgynevezett tudósoknak, kik a törvénycikkek hosszú sorát vagy a történeti események évszámait elől-ről hátra, sőt még hátulról előre is hibátlanul el tudták mondani. Az ily csodálatos embereknek azonban rendesen vajmi kevés